İDİL

AZERBAYCAN BASGAL KELAĞAYI DESENLERİNİN GÜNÜMÜZE YANSIMASI

Nuray GASIMOVA
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarımı Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, nuray.gasimova00@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0429-7502

Nursen GEYİK DEĞERLİ
Doktor Öğretim Üyesi. İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, nursen.degerli@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9144-3066

Gasımova Nuray ve Nursen G. Değerli. "Azerbaycan Basgal Kelağayı Desenlerinin Günümüze Yansıması". idil, 112 (2023 Aralık): s. 1958–1978. doi: 10.7816/idil-12-112-04

ÖZ

19. yüzyıldan başlayarak Azerbaycan coğrafyasında siyasi durumun değişmesi, bölgede Azerbaycan, Rusya, Gürcistan, Ermenistan, İran ve Türkiye devletlerinin sınırlarının yeniden belirlenmesi yaşam ve kültürün parçalanmasına, bazen de yok olmasına neden olmuştur. Azerbaycan'da Terekeme bölgesinde üst ve baş giyimleri içerisinde önemli yeri sahip olan Basgal ''Kelağayı'' yazmaları yoğunluktadır. Basgal Azerbaycan'da İsmailli ilinin kasabalarından biridir. Tarihi Hauz mahalının başkentidir. Basgal şehri Azerbaycan'ın ipek kumaş üretimi merkezlerinden biri olarak tanınmaktadır. Basgal, tarihte yaylalara ve başkent Fitdağ kalesine yerleşen Terekeme bölgesindeki obalarının ipek kumaş ihtiyacını karşılamıştır. Basgal "Kelağayı" yazmaları başörtüsü olarak kullanıldığı gibi erkekler için "Kelağayı" kumaşından mendiller de üretilmiştir. Çalışmada "Kelağayı" yazmaları hakkında bilgi verilecektir. Kelağayı yazmalarının geçmişi, günümüzdeki üretim ve kullanım şekilleri anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan kültürü, Basgal, Kelağayı, Kelağayı desenleri

Makale Bilgisi:
Geliş: 5 Ağustos 2023 *Düzeltme:16 Eylül 2023* *Kabul: 23 Ekim 2023*

© 2023 idil. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NCND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Azerbaycan, Sovyet döneminde dokumacılık ve diğer sanat alanlarında yoğun gelişim göstermiştir. Günümüzde pek çok ailede ipek dokumacılığı devam etmektedir. Basgal köyü İpek Yolu'nun güzergâhlarından biridir. Aynı zamanda Şamahı, Aksu ve Fitdağ'a yakın olması Basgal'ın gelişmesine yardımcı olmuştur. Basgal köyünün Şirvan vilayetinin Hauz ilçesine ait olduğu bilgilere arşiv kayıtlarıda rastlamak mümkündür. Hauz ilçesi bin yılı aşkın süredir var olmuş, merkezi ise Basgal'dır. Basgal'ın halkının genellikle bakırcılık, demircilik, dericilik, pabuççuluk, taşımacılık, eğiricilik, kömürcülük, marangozluk, boyacılık, kelağayı dokumacılığı ve baskısı, taş işçiliği ile uğraştıkları görülmektedir. Basgal'ın bazı bakırcıları Lahıc'a, marangoz ve dokumacıları Şamahı'ya, Mücü'ye ve Nüydi'ye göçmüşlerdir. Basgal Ortaçağ mimarisini korumuş, tarihen mevcut olan geleneksel sanatları yaşatmıştır. Bu nedenle Azerbaycan tarihi, kültürü ve turizmi açısından önem kazanmıştır. Basgal köyünün IV. yüzyılda kurulduğu söylenmektedir. Basgalın bir zanaatkarlık merkezi olması ile yanı sıra ipek dokumacılığı ve ulusal ipek kadın baş örtüsü kelağayı üretimi ile tanınmaktadır. Günümüzde Basgal'da, kelağayı ipek dokuma üretiminin yanında, kumaş üzerine sıcak batik desenlemenin sırları da saklanmaktadır. Kelağayı zanaatı, Basgal sakinlerinin günlük yaşamlarını etkilemiştir, bu nedenle kelağayı desenleri taş oymalarda, giysilerde ve dekorasyonda tercih edilmektedir. Üretim sürecinde, genel olarak erkeklerin çalışma stili daha farklıdır. Erkekler kumaşı tezgahta dokumuşlar, doğal boyalarla boyamışlar ve daha sonra üzerine özel kalıplar kullanarak desenler uygulamışlardır. Genel olarak kelağayının yapım aşaması oldukça karmaşık ve zor olmasının yanı sıra, fiziksel emek gerektirmektedir. Kelağayı geleneksel olarak elle yapılmaktadır. Bu sebeple – elle yapılmasından dolayı, her kelağayı özeldir ve birbirinin aynısı olan kelağayını bulmak pek de mümkün değildir. Basgal'da aile bireyleri kelağayı sanatı ile uğraşırlar. Kelağayının bir diğer geleneksel üretim merkezi Şeki şehridir. Bugün Basgal ve Şeki'de faaliyet gösteren kelağayı üreticileri, nesiller boyu kelağayı ustası olan hanedanların temsilcileridir (Adta, 2019, s. 82).

Araştırmanın Amacı: Azerbaycan Basgal kelağayı desenlerinin günümüze nasıl yansıdığını tespit etmektir. Tarihsel veriler ile Basgal kültürü ve kadınların kelağayı kullanım şekillerinin kültüre etkileri incelenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi: Bu araştırma literatür ve kaynak taraması yöntemi ile yapılmıştır. Araştırma kapsamında Azerbaycan'da kaynaklar, raporlar ve kitaplar akademik çalışmalar, konu ile ilgili görsel yayınlar, kaynaklar taranmıştır.

Araştırmanın Önemi: Azerbaycan Basgal Kelağayı desenlerinin günümüze yansıması ve kelağayı kullanımını geçmişten günümüze etkilerini önemli ölçüde yer alması değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda Azerbaycan kadınlarının kelağayı kullanımlarının geçmişten günümüze kadar var olan önemini gün yüzüne çıkarmak ve tekrar günlük yaşamdaki kullanımının önemli olduğunu yansıtmaktır. Azerbaycan kültüründe, kelağayı tarihi geçmişi ile zengin izlere sahiptir. Bu araştırma, Azerbaycanlı genç kadınlar için kelağayı kullanımı önemini de vurgulamaktadır.

Kelağayı Desenleri

Kelağayı sanat etkileri Azerbaycan'nın Basgal köyünde 1900 yıllardan günümüze kadar uzanan süreçte, çok renkliliğin hâkim olduğu, desen olarak geometrik şekillerin tercih edildiği tasarımlar olarak kendisini göstermektedir.

Şekil 1: Kelağayi Basgal İpek Merkezinin Atölyesi

Kaynak: Kelağayi Sanati, 2014 s. 31

Şekil.1 Görsel'de Kelağayı yapım aşaması – baskı işleminin nasıl yapıldığı gösterilmektedir. Basgal ipek merkezinin atölyesinde, kelağayı baskı teknikleri aşaması yapılmaktadır. Görselde atölyede elinde sopa ile ipek kelağayı sıcak suya bastırıp çıkarılmaktadır. Daha sonra kenarlarını bordür şeklinde baskı yapıldığı görülmektedir. Çalışma 1950-1970 yıllarına aittir.

Azerbaycan Toplumunun Kültürel Gelişimi

Maddi kültür alanındaki eski gelenekler, feodalizmin erken döneminde hala devam ettiği görülmektedir. Sürekli savaşlar ve dış saldırılar nedeni ile ülkenin genel sosyo-ekonomik yaşamını etkilemiştir. Feodal köylerin doğal ekonomisi ile yerli üretim gelenekleri antik kent kültürü örneklerinde görülmektedir. Şehirlerde yoğunlaşan, soyluların ve soylu ailelerin emirlerini yerine getiren sanat ustaları, yalnızca ülkedeki genel kültür düzeylerini etkisi altına almıştır. İslam tarihinin 7. yüzyılda Arap Yarımadası'nda yeni bir dini görüşün ortaya çıkması ile feodalizm dönüm noktası yaşamıştır. Arap halifeliğinin kurulduğu ilk günlerden itibaren İslam'ı yaymak amacıyla işgal kampanyaları görülmüştür. Uzun zamandır dini karmaşanın hâkim olduğu bu bölgede İslam inancı yayılmaya başladığı görülmüştür. Azerbaycan'da dini inancın oluşması kültürel ve sosyal hayatın her alanında etkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle ideolojik üslubun maddi, manevi ve estetik ve sanatsal değerlerini de etkilemektedir. İslam'ın yayılması ile "Müslüman kültürü" adı verilen genel bir ortak kültür örneğidir. Bu ortak kültürün oluşmasında Azerbaycan halkı da dahil olmak üzere İslam'ı kabul eden tüm Müslüman halkların önemli katkı ve katkıları olduğu görülmüştür. Azerbaycan kültürü yavaş yavaş İslami içerik kazanmaya başlamıştır. Manevi değerler alanında olduğu gibi maddi kültür alanında da İslami semboller (alem, ay-yıldız, kubbe, Arap hurafeleri vb.) öne plana çıktığı görülmektedir. Tüm bu kültürel semboller birbirinden farklıdır. Bu sembollerin daha çok mimari alanda etkili olduğu görülmüştür. Kilise, tapınak ve şapellerinin yerine kubbeli camiler, görkemli minareler, tonozlu medreseler, tonozlu hamamlar, saray külliyeleri, köşklü kapılar, sardamblar ve türbeler inşa edilmektedir. İslami değerler, Azerbaycan'ın maddi kültürüne farklı şekillerde ve farklı tarihsel dönemlerde yayılmıştır. Orta çağın başında, Azerbaycan eyaletlerinde çarşılarda serbestçe çalışan bekar zanaatkarların yanı

sıra özel saray taş ocakları da vardı. Egemen sınıfların kültürel ve evsel ihtiyaçlarını karşılayan bu ocakların zarif ve teknik açıdan kusursuz sanat ürünleri, geleneksel maddi kültür örneklerinin daha da gelişmesinde güçlü bir etkiye sahiptir. Orta Çağ'ın başlarında Azerbaycan'da 100'den fazla şehir vardı. Bunlardan Partav (Barda), Gazaka (Şiz), Bakü, Şabran, Hunan, Halhal, Nahçıvan, Gence, Şemkir, Darbend, Şirvan önemli sanat ve ticaret merkezleri olarak ülkenin kültür hayatında özel bir yere sahiptir (Buniyatov, 1965, s. 149).

Azerbaycan'ın Sosyal ve Kültürel Gelişiminin Tarihi

Azerbaycan'da hanlıkların ortaya çıkması ile sanat ve kültür alanlarında gelişmeler görülmüştür. Hanlıkların başkentleri ise Şamahı, Tebriz, Şeki, Gence, Şuşa, Nahçıvan, Guba, Bakü vb. eyaletler sanat ve ticaret merkezi olmalarına rağmen aynı zamanda yerel kültür ocaklardır. Tüm bu yerel kültür merkezlerinin birleştiren tek şey aynı ideoloji, İslami ideale ve değerlere dayanmasıdır. İslam ahlaki 1000 yıllık tarihi süreci kapsamaktadır. Azerbaycan karakterini taşıyan bütün kültürel örneklerine eşit oranda yayılmış ve onları Doğu'nun ortak Müslüman dünyası ile ilişkilendirmiştir. Ulusal bağlamda maddi kültürel mirasın gelişiminin etkilenmesi, Hanlık döneminin feodal çekişmeleri sırasında şehirler arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler zayıflamış olması ile ilgilidir. Bu nedenle iç savaşlar ve dış akınlar artmış, bunun sonucunda bazı şehirler yıkılmış ve gerilemiştir. Azerbaycan, kapitalist gelişme yoluna 11. yüzyılın ikinci yarısında girmiştir (Rustamov, 2008, s. 87-305) .

Şekil 2: Şeki İpek Kombinatı

Kaynak: Kelağayı Sanatı, 2014 s. 38

Özellikle gelişmiş mekanik dokuma tezgahlarının pazara sürülmesi ile bu etki daha fazla ortaya çıkmıştır. Üretim işletmelerinin doğasında var olan teknik ilerlemeler, kapitalist sistemin neden olması ile manuel yöntemlerle üretimini azalttığı görülmüştür.

Şekil 3: Şeki İpek Kombinatı

Kaynak: Kelağayı Sanatı, 2014 s. 39

Kapitalist ilişkilerin gelişmesinin bir sonucu olarak, Azerbaycan halkının sosyal bileşiminde ciddi boyutta değişikliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Buna istinaden yeni sınıflar, burjuvazi ve alt sosyal sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle dünyada ve Rusya'da meta dolaşımlarının hızlandığı görülmüştür. Golçomaglar, kır burjuvazisini temsil eden kişi olarak, milli bir takım oluşturmuştur. Böylelikle işçi sınıflarının sayısını artması ile köylülerin giderek Bakü'ye yerleşmelerinin arttığı görülmektedir. Azerbaycan'da girişimci akışları sadece petrol alanlarında değil, madencilik, makine inşası, tarım, gemi aletleri üreten tesisler gibi pek çok alanda gelişme göstermiştir. Bunun yanı sıra ipek işlemeciliği, ipek dokuma fabrikaları, su taşımacılığı ve demiryollarını kapsamaktadır. Özetlersek, Azerbaycan burjuvazi gibi çok uluslu işçi sınıfları oluşturmuştur. Üretimin yoğunlaşması ile beraber kapitalist iş bölümünün ortaya çıkması ile aynı zamanda ortak pazar bağlarını kuvvetlendirmiştir. Hem ekonomik hem de kültürel açısından olumlu yönde gelişmeler göstermiştir. Böylelikle burjuva toplumu şekillenmeye başlamıştır. Azerbaycan tarih boyunca ortak iletişim aracı olarak, toprak birliği, ekonomik hayat birliği, birlik temelinde bir millet niteliğini kazanmıştır. Emperyalizm geçiş döneminde maddi kültürün gelişme göstermesi iki yönden gerçeklemiştir. Bu eğilim, modern Avrupa kültür standartlarının Azerbaycan'ın geleneksel maddi kültürü üzerindeki etkisinde kendini göstermiştir. Sonuç olarak, geleneksel maddi kültürün çok sayıda unsuru kaybolmaya yüz tutmuştur. Fakat Azerbaycan'ın maddi ve geleneksel mirasının ayrı alanlarında, özellikle tarım aletleri ve bazı sanat ürünleri eski geleneklerini sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı ve emperyalizmin, krizlerin yaşanması nedeni ile Azerbaycan'ının kültür tarihinin sosyalist sisteminin ortaya çıkması ile karakterize edilmiştir. Sovyet iktidarının kurulmasından sonra Azerbaycan'da soylu sınıfların, toprak ağalarının ruhban sınıflarının güçsüzleşmesi nedeni ile yeni bir toplum ortaya çıkmıştır. Yeni toplumun oluşması ile beraber işçiler ve köylüler kendi sosyalist kültürlerini inşa etmişlerdir. Azerbaycan'da 1990'lı yıllarda Sovyet Birliği'nin dağılması nedeni ile Azerbaycan özgürlüğünü kazanmıştır. Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan kendi sosyal yapısını ve kültürel yapılarında köklü değişikler yapmıştır. Azerbaycan toplumunun sosyal yapısında ciddi bir değişiklik olmuştur. Azerbaycan halkının sosyal yapısındaki tabaklaşma güçlenmiş, toplum yeniden zengin ve fakir olarak bölünmüştür. Sonuç olarak sosyalist ulus giderek zayıflamış ve özel kurumların baskın rol oynadığı soylu topluma dayalı ulusa dönüşmeye başlamıştır. Soylu toplumların lüks yaşam tarzları ile kültür yeniden şekillenmiştir.

Azerbaycan Giyim Medeniyetleri Kültürü ve Gelişimi

19. yüzyılda Azerbaycan toplumunun geleneksel giysilerinin özellikleri etno-politik tarihinin en karmaşık dönemlerinden bir olarak bilinir. Sosyo-ekonomik ve kültürel bakımından iki bölüme ayrılması ile teknik yönlerden gelişme göstermiştir. Çarlık Rusya'sı tarafından 19. yüzyılda Azerbaycan'ın kuzey toprakları işgal edilmiştir. İran ise Azerbaycan'ın güney topraklarını esaretinde kalmıştır. Azerbaycan toplumu gaspçıların baskınlarından, yerel feodal beylerinin yıkıcı çatışmalarından uzun bir süre kaçabilmiştir. Kuzey Azerbaycan'ın

ekonomik işgali, toprakların ele geçirilmesi, askeri ve siyasi işgalinden kısa bir süre sonra gerçekleşmiş ve uzun bir süre devam etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya kapitalizminin gelişmesi ile Kuzey Azerbaycan kentleri Rus ekonomik sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu sebeple Azerbaycan ekonomisi de hızla gelişme göstermiştir (Bakü, 1956, s. 54). Azerbaycan'ın kuzey topraklarında feodal-ataerkil ilişkilerin hızla çözülmesi ve kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi için elverişli bir zemin, dolayısıyla ülkenin kapitalist kalkınma yolunu yaratmıştır. Çarlığın gerici sömürge politikasına rağmen, işgal sonrası dönemde Azerbaycan'ın kuzey şehirlerinde ekonomik ve ticari ilişkiler güçlenmiştir. Su ve kara taşımacılığının özellikle demiryolu taşımacılığının yoğun olarak geliştirilmesi, basının iyileştirilmesi, iletişim araçları vb. faktörler kültürün gelişmesinde ulusal özelliklerin artmasına neden olmuştur.

Azerbaycan'da ulusal giysi oluşumunda farklı varyantlar halen günümüzde görülmektedir. Azerbaycan'ın milli giysileri giyim kültürleri bölgelere göre değişmektedir. 19. yüzyıl ve 20 yüzyılda yerel takımlar ve giysi tarzları farklılık gösterir. Geleneksel giysiler sosyo-ekonomik yaşam biçimi ile ilişkiliydi. Toplumun karakterini, işgalini, sanatsal – estetik görselini, sosyal sınıf farklılıklarını ifade ediyordu. Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik yaşamı daha önceki tarihsel dönemlerden önemli derece farklıydı. Bu dönem özellikle giyim kültürü açısından soylu ve alt sınıfları oluşturan yeni toplumsal sınıfların tarih sahnesinde ortaya çıkmasıyla dikkat çekmektedir. Feodal-soylu giyim ve dekorasyon geleneklerini uzun süre devam ettiren Azerbaycan toplumu ulusal burjuvazi, mevcut geleneksel giysi modasını değiştirmedi ve yerine Avrupa kıyafetlerini koyduğu görülmüştür. Sonuç olarak ulusal kıyafet modası ile Avrupa kıyafet modası arasında örtülü rekabet 20. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Azerbaycan geleneksel giyim kültürünün kendine özgü bir takım yerel farklılıkları vardı. Azerbaycan geleneksel giyim kuşamında halkın farklı sosyal sınıf gruplarına has tarzları ile mesleki mensubiyetine bağlı giyim modaları ortaya çıkmıştır. Moda bilindiği üzere insanların sürekli yenilenen ev içi ve estetik taleplerine göre giysi tarzları olmak üzere ev dekorasyonlarından da oluşmaktaydı. Tarihsel dönemin sosyo-ekonomik yaşam tarzı ve dini etik normları ile bağlantılı olduğu bilinmektedir. Azerbaycan'da endüstriyel üretimin gelişmesi 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında gelişme göstermiştir. Üretilen giyim malzemelerinin çeşitliliği, kalitesi önemli ölçüde artmıştır. Giyim tarzlarının daha eski dönemlerle benzerlikleri vardır. Günümüzde ise dikim tekniklerinin değişikliğe uğradığı görülmüştür. Azerbaycan şehirlerinde kapitalist sanayi işletmelerinin kurulması ile beraber iş bölümünün artması, meslek ve sınıf farklılıklarının derinleşmesi, çeşitli meslek kıyafetlerinin yaratılmasını zorunlu kılmıştır. 19. yüzyılda önemli ölçüde değişlik gösteren bir diğer unsur ise, askeri giyim tarzları üzerine olmuştur. Bunlar; eldiven, miğfer, kol bandı ve ilgili silahların (kılıç, kalkan, mızrak, ok, yay) unsurlarının kademeli olarak ortadan kaldırılmıştır. Onun yerine ateşli silahların yaygınlaşması sonucunda moda olan ağırlık giderek pratik önemini kaybetmiş ve daha çok dekoratif bir unsur haline gelmiştir (Dünyamalıyeva, 2003, s. 133-134). 20. yüzyılın başında milli bir özellik haline gelen Azerbaycan giysilerinin insan karakterlerine göre tasarlanmıştır. Örnekleri, aslında feodalizm döneminde ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda geleneksel giyim türlerinin bir nevi devamı haline gelmiştir. Azerbaycan giyimi hanlık devrinde dokuma ve dikim teknikleri açısından önemli değişiklikler yapıldığı görülmüştür.

Azerbaycan Giyim Kültürünün Önemli Öğeleri

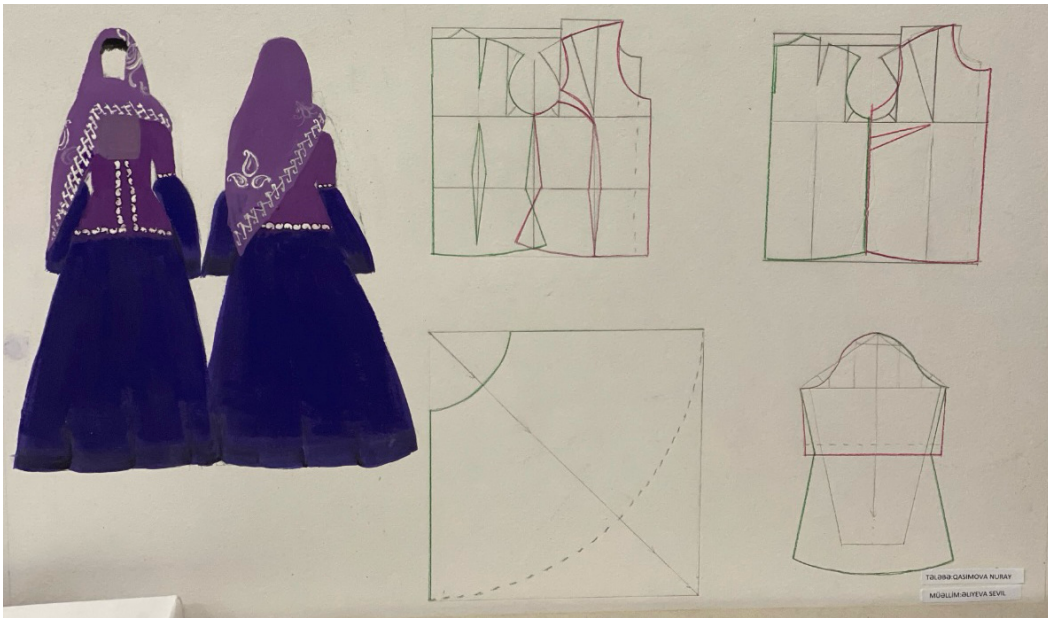
Azerbaycan halkının kendine has bir giyim kültürü vardır. Giysileri genellikle süslemeler ve ipek kumaştan oluşmaktadır. Halkın kimliğini yansıtan ortaya çıkaran geleneksel giysileridir. Giysilerin üzerinde desenler ve dokuma işlemeciliği ön plandadır. Giyim kültürü kadın ve erkeklerde alt ve üst olarak oluşmaktadır. Genel olarak dış ve üst giyimleri süsleme ve işleme yoğunluktadır. Dış giyimlere ek olarak, kelağayı başörtüsü yerini alır. Alt giyimleri de genel olarak, ipek kumaşlardan etek ve elbiselerden oluşur. Erkekler ise pantolon ve çizme giyerler. Azerbaycan'da genç kızların ve kadınların giyimleri birbirinden farklıdır. Genç kızlar, kadınlara göre daha fazla gösterişli ve parlak işlemeli giysileri tercih etmektedirler. Erkek giysileri ise, statü özellikleri taşımaktadır. Hem erkekler hem de kadınlar genel olarak giysilerinde aile ekonomik sınıf ve durumlarını, aynı zamanda yaşlarını yansıttığı görülmektedir (Bağlantı 1). Azerbaycan halkının kendine özgü giyim kültürleri olsa da Kafkas halkını yansıtan bir modaya sahiptir. Genel olarak özel günlerde ve yöresel giysilerde Kafkas giysilerini tercih ettikleri görülmektedir. Halkın giydiği kıyafetler milli kimliğin önemli bir parçasıdır. Pek çok giyim türü yaygın olarak görülsede her yörenin kendine has tarzı vardır. Azerbaycan halkının giydiği farklı giyim türleri onların zengin geleneklerini, tarihlerini ve kimliklerini ifade etmektedir (Bağlantı 2).

Azerbaycan Kelağayı Sanatı Desenleri

Kelağayı, Azerbaycan kızları ve kadınlarının geleneksel başörtüsüdür. Günümüzde de başörtüsünün renkleri simgesel anlam taşımaktadır ve genel olarak düğünler, yas törenleri (taziye), günlük yaşam ve bayramlar gibi özel sosyal olaylarla bağlantılıdır. Kelağayı, Basgal şehrinde yetişen armut ağaçlarından üretilmekteydi. Üretimi; ağaç işleme sektörünün de gelişmesine neden olmuştur. Basgallılar kelağayı üretimindeki uzmanlıklarını Tiflis'ten Aşkabat'a, Kazan'a kadar çeşitli bölgelere kadar yaymışlardır. Desenlerini sanatsal ve felsefe anlamında ilerlediği görülmüştür. Bu nedenle simgesel olarak, renk seçimleri ve desenleri ortaya çıkmıştır. Kelağayı'nın Azerbaycan halkının yaşam ve kültüründe önemi ve rolü vardır.

Şekil 4: Azerbaycan Kelağayı Desenleri Kaynak: Qasımova, N. 2020

Şekil 5*:* Azerbaycan Kelağayı Desenleri Kaynak:Qasımova, N. 2020

Basgal Köyünde Kelağayı Desenlerinin özellikleri

Kelağayılar Yeleni ve Heratı olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Yeleni kelağayı "Haşiye" olarak bilinmektedir. Seyrek düz ve çiçek desenlerinden oluşur. Aynı zamanda "Şakh" adı verilen çiçek desenleri de yer alır. "Bu kelağayıların esas elementi olan bordürün halk arasındaki ismi "yelen" olduğu için böyle kompozisyona sahiptirler. Heratı kelağayıları genelde yorgan kılıfı olarak büyük ebatlarda kullanılmıştır. Bu kelağayılar Basgal'da isperek kelağayı olarak bilinmektedir. Bu kelağayı yüksek yerlerde yetişen kırmızı ve sarı renkte olan

çiçeklerden elde edilen ipek boyasıdır. Azerbaycan'da 19. yüzyılda Herat'tan ithal edilirdi. Heratı kelağayının en belirgin özelliği ara sahanın merkezinde, kelağayı ustaları tarafından hazırlanan "Göbek", "Gül" ve medahil diye madalyonun oluşturulmasıdır. Dışı şerit şeklinde ve bordürde desenlere benzer desenlerle çevrilidir. Yeleni kelağayı deseninden farklı olması bordürlerin daha fazla bölümden oluşmasıdır. Kelağayılar baskı tekniği ile desenlendirilir ve tahta metal yüzlü kalıplar kullanılır. Tekrar eden desenler için birkaç raporttan (desenlerin yerleşme stili) oluşan desenler yer alır. Bu işlem sonucunda baskı esnasındaki desenler aralıksız bir şekilde kumaşın yüzeyine geçirilir ve kesintisiz şeritler halinde desenler elde edilir. Genellikle bu desenler bitkisel motiflerden oluşmuş olsa da geometrik motiflerden ya da yazı elementlerinden de oluşur (Paşayeva, 2008).

Şekil 6: Basgal Dokuma Tezgâhı

Kaynak: https://www.google.az/imgres?imgurl=https://www.tourmag.com.tr/wp-content/uploads/2022/11/basqalda-kelagayi-yapmanin-sirlari-3

Basgal Kelağayılarının Desenlendirilmesi

Eskiden kelağayıların doğal boyalarla boyandıkları bilinmektedir. Azerbaycan'ın bir diğer önemli illerinden biri olan Şirvan bölgesinin boya bitkileri ile zengin doğası kelağayılarının oluşmasında etkili olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru, halıcılıkta ve ipek dokumacılığında doğal boyalar yerine suni boyalar geçilmiştir. Günümüzde de boya ustalarının "Cövher" adı verilen suni toz boyalarını kullanmışlardır. Genellikle suni boyaları ustalar yurt dışından temin ederlerdi. Basgal kelağayı ustaları ise doğal boya kullanmaktan asla vazgeçmemişlerdir. Ustalar arasında "Sarağan" olarak bilinen boya "Narınc" (Portakal) ağacı bitkisinden elde edilirdi. Gövde parçalanarak metal bir zindanın üstünde ağır çekiçle ezdikten bir süre sonra suda kaynatılarak sarı renk elde edilirdi. Daha sonra boyalar akıtılarak boya küplerine alınır ve boyama işleminde kullanılmaktadır. Bu boya ile beyaz kelağayı altın renge, soğanı adlandırılan (kuru soğan kabuğu) renge boyanır. Sarağan koyu renkler elde etmek için kullanıldığı gibi pek çok renk içinde kullanılmaktadır. Örneğin, pembe renkten kırmızı, yeşil veya lacivertten siyah vb. elde edilmesi gibi. Bunun için beyaz mamul o renklere boyandıktan sonra sarağanla boyama işlemine tabi tutulmaktadır (Sernavi , 2006).

Şekil 7: Kelağayı Atölyesi – Renklendirme. Kaynak: Kelağayı Sanatı, 2014 s. 39

Basgal kelağayı desenlerinde soldurma diye bilinen açık sarı, alun, soğan kabuğu, yeşil, koyu lacivert, koyu kahve, mor, kırmızı, pembe, turuncu ve siyah renkler kullanılır. Genelde kelağayı desenlerinde en az 2 renk, en fazla ise 5 renk kullanılmaktadır. Ham kelağayı dokuma tezgâhından çıkarıldıktan sonra, boyama sürecine geçilir. Kelağayı boyama işleminden önce 1 saat sodalı su mahlulünde pişirilmektedir. İşlemden sonra ürün yumuşamış bir şekilde çıkarılıp temiz suda yakınır ve asılarak kurutma işlemine bırakılır. Daha sonra kurutulan kelağayı üzerine desenler yapılır. Desenleme işlemi genel olarak rezerve ya da negatif baskı denilen teknikle yapılır. Desenler önce metal ya da tahta yüzeyli kalıpların rezerve sıvısına bandırılarak ürüne baskı tekniği ile uygulanır. "Rezerve Sıvısı parafin, kalafon, gres" yağı gibi maddelerin karışımından oluşmaktadır. İşlemin mahlulü uygulama sürecinde önce ısıtılır daha sonra kalıplara sürülür ve üründe gerekli yerlere baskı yapılır. Kalıplardaki desenler rezerve sıvısı ile ürünlerin yüzeyine akıtılır. Ahşap boya küpünde önceden hazırlanmış soğuk boyalar mahlulüne bastırılarak gereken renge boyanmaktadır. Boya mahlulü, rezerve maddelerinin altında kısımları geçmediği için geçemeyen bölümlerin rengi beyaz kaldığı görülür. "Boya mahlulü, suya boya maddesi ve "Zey" diye adlandırılan mordan maddesinin eklenmesi ile hazırlanır". Kullanılan bütün renkler boyahanede, boya küplerinde yapılır. Mahlulünde boyalar azaldıkça, mamul sayısına göre boya "Zey" eklenmektedir. Mahlulünden çıkarılan ürünler, boyanın tam fikse edilmesi için 24 saat sıvı halde sıkılmadan bekletilmektedir. Daha sonra 1-3 kez temiz soğuk suda yıkanarak fazla suyunun akması için ipliklerden asılarak bekletilir. Ürünlerin desenlerine ya da renklerine herhangi bir işlem yapılmayacaksa, sabunlu suda kaynatılır ve tekneye akıtılır. Ürünler yıkanarak rezerve maddesi giderilir. Daha sonra sıkma işlemine geçilir ve kurutma için bırakılır. Kuruma işlemi bittikten sonra presle ütülenerek parlatılmaktadır. Kelağayı'nın sadece renklerinde değişiklik yapılacaksa, soğuk suda yıkama işleminden sonra fazla su atılır. Sonrasında sarağan mahlulüne batırılır ve ardından sabunlu su ile yıkanır. Bu işlemler bittikten sonra ütüleme ve presleme yapılmaktadır. Eğer kelağayına yeni bir desen eklenecekse birinci aşamadan sonra yani boyama işleminden sonra mamul temiz su ile yıkanır ve kurutulur. Mamul bu işlemlerden sonra kalıp rezerve sıvısına daldırılır ve gereken desen aktırılır. Desenlerin rengi ise, ilk boyama aşamasında elde ettikleri renkler olur. Mamuller ikinci boyamaya tabi tutulmaktadır. Böylelikle kelağayı üçüncü rengini elde etmiş olur. Kelağayıda farklı desenler elde etmek için bu işlemler sırası ile yapılmaktadır. Son olarak boyama işlemi ise, rezerve maddesini gidermek ve sıkma, kurutma ve presleme yapılarak kelağayı hazır hale getirilir (Sernavi , 2006).

Basgal Kelağayı ve Desenleri

Ham ipek dokumacılığının en önemli şehirleri Tebriz ve Şamahı'dır. "Azerbaycan'a gelen seyyahların büyük çoğunluğu ipek dokumacılığına ilgi göstermişlerdir. 19. yüzyılın sonlarına kadar el ipek dokumacılığı devam etmiştir". Basgal, Mücü, Zarat köylerinde atölyelerin kurulduğu görülmektedir (İbrahimbeyova &

Tarıverdiyev, 2015, s. 18-23). Kelağayı desenlerinin yapım aşamasında ilk önce kozanın açılıp kelef çarkı üzerine serilir daha sonra ham ipek telleri ile sarılır ve ipek tellerinin bükülmesi ile ipek tekrardan sarılmaktadır. Bu işlemlerden sonra dokuma işlemine geçilmektedir. Dokuma işleminde ise karger ve pestekar, hazır ürünleri boyamak ve süslemek için kullanılır.

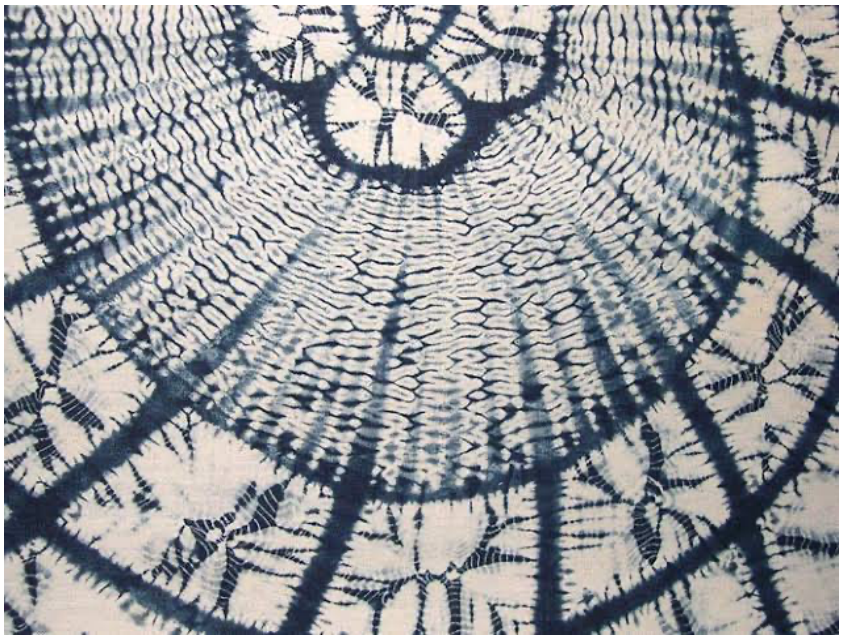
Şekil 8: Kelağayı Deseni. **Kaynak:** Kelağayı Sanatı, 2014 s. 39

Basgal Kelağayı Desenlerin Yapım Aşaması

Azerbaycan, geleneksel sanat ve zanaat ile kültür açısından zengin bir ülkedir. Geleneklerin çoğu İpek Yolu'na kadar uzanır ve bunların uygulamaları günümüze kadar taşınmıştır. Ürün kelağayı'nın evi olarak tanınan pitoresk Basgal köyünde yoğun olarak görülmektedir. Bu köyde sadece kelağayı oluşumunun sırlarına tanık olunmamaktadır, aynı zamanda Azerbaycan'ın geleneksel tarihi dokularında görülmektedir. Kelağayı, Azerbaycan kadınları tarafından tercih edilen ve uzun yıllarca kullanılan zarif ipek bir başörtüdür. Kelağayı yapım aşamasında: Dokuma ustaları ilk önce tezgahlarına dokumadan kumaşa çevrilen ince iplikler içerisinden ipek iplikleri çıkarırlar. Daha sonra tekstil için hazır olduğunda, dokuma ustaları tarafından çıkarılan ipek iplikler kare şekline getirilip kurtulmaya bırakılmaktadır. Daha sonraki işlem süresinde ustalar tarafından daha önce hazırlanmış doğal boyaların da eklendiği görülmüştür. Kelağayının renk ve farklılık açısından kendisine has bir karakteri vardır. Bu durum aynı zamanda belirli sosyal statüyü de temsil eder. Kelağayı süslemesinde ustalar genel olarak "Batik" tekniği ile başörtülerin süslemesini yaparlar. Batik tekniği kısaca kumaşın renklendirmesini engellemek için sıcak mum üzerine damgalama tekniğidir. Basgal köyünde kelağayı hemen hemen her evde yapılmaktadır. Her aile kendine özgü eşsiz stilleri ile belirli desen ve semboller kullanmaktadırlar. Özetlersek, bu geleneğin gelecek kuşaklara aktarılmasında yardımcı olunur. Sovyet döneminin sonlarına doğru bu zanaat yok olmuş, fakat 2000'li yılarda Basgal kelağayı fabrikasının kurulması ile tekrardan hareketlik kazanmıştır. Yeni tasarımcılar geleneklerini devam ettirmek için kelağayı'nı mordenize edilmiştir. Böylelikle kelağayı tekrardan moda olmuştur (Toprakkaya, 2022).

Şekil 9: Batik Tekniği. **Kaynak:** Mimuu.Com Batik Boyama Teknikleri

Şekil 10: Batik Tekniği. **Kaynak:** Mimuu.Com Batik Boyama Teknikleri

Ham ipek ilk önce şarbaf (şarap) atölyelerinde ilk tekniklerden geçirilir. Ham ipek çeşitli biçimlerde olduğu için dokuma işleminde işe yaramayan birkaç telden oluşan çille ile ara ipeği hazırlanmaktadır. Bu teknikler için belirli sırada teknikler uygulanmaktadır. İpek kelefleri ilk olarak şarapla pişirilir, bu işlemden sonra tiftiklenerek birbirine karışan ipek teller ayrılır "Küpü" denilen el çarkına sarılır. Bu işlemlerle genel olarak "nakkat" adı verilen ustalar uğraşmaktaydı. Bu işlemlere başlamadan önce ipek teller genellikle tovverme (çekiştirme) yöntemi ile katlanarak kuvvetlendirilmektedir. Bunun nedeni ise dokuma işlemi için kaliteli ve uygun şekilde olması gerekmektedir. Bu işlem Çarkto adı verilen tov makinesi ile yapılmaktadır. Böylelikle ipek tellerin kalitesini sağladığı görülmüştür. İpek ürünleri genel olarak ara ipeği ve çilesi ile renklendirilmektedir. İpekler önce pişirilerek tutkal kalıntıları ile temizleme işlemi yapılır. Bu işlem bittikten sonra çapraz makinesi kelefçe şekli

verilir ve daha sonra bu işlemlerle şarap ustaları ilgilenir. Sonuç olarak, ham ipekten çeşitli ipek kumaşlar elde edilmektedir (Halilli, 2019) .

Şekil 11: Kelağayı Örnekleri
Kaynak:https://www.google.az/imgres?imgurl=https://1.bp.blogspot.com/-

Kelağayı Dokumacılığının Geçmişteki ve Günümüzdeki Durumu

Azerbaycan'nın en önemli miraslarından biri olan kelağayı kadın başörtüsüdür. Gelenek ve göreneklerine ait tarihi kültür olarak bilinmektedir. Kelağayı sadece ipek ipliklerden yapılmaktadır. Kelağayının tarihine baktığımızda geçmişte gelenekleri yansıtan ve kadınların yaygın olarak kullandığı başörtülerinden biri olduğu açıkça görülmektedir. Kelağayı başörtüsünü hem zengin hem de ekonomik açıdan durumu iyi olmayan herkes kullanılabilmektedir. Tarihi kaynaklara göre, ürünün "Tebriz", "Şamahı", "Nahcivan" ve "Gence" bölgelerinde üretiminin yapıldığıdır. Hatta bazı kaynaklarda ipek dokumacılığın Azerbaycan'da petrolden önce yaygınlık kazandığından söz edilmektedir. "Şeki" ve "Kafkasya" bölgesinde ipekçilik önemli merkezlerinden biri olmuştur. Şeki bölgesinde 1931 yılında kurulan fabrikada ipek ipliği hazırlamak, dokuma, nakış süsleme, boyama kurutma gibi işlemler yapılmaktadır (Mammadova, 2017) .

Şekil. 12 1940'lı Yıllara Ait Kelağayı Örneği

Şekil 12'de 1940'lara ait kelağayı desenleri görülmektedir. Model Qasımova, F. salonda doğal bir alanda, düz şekilde durmaktadır. Kelağayını başına atmış, saçlarının ön kısmını dışarda kalacak şekilde omuzlara kadar sarılmıştır. Kelağayının bir ucu omuzun arkasına doğru, diğer ucu omuzundan aşağıya sarkıtılmıştır. Burada, kelağayının duruşu ona sahip olan kadına şıklık katmaktadır. Rengi soğan kabuğu rengidir. Bu renk kelağayı eşarplar Azerbaycan kültürünün zenginliğini temsil eder. El dokuması olan bu ipek eşarplar belirli zümrelere mensup ailelerde bulunmaktadır. Buta deseni üzerindeki puantiyeler el boyamasıdır. Kelağayı kültürel açıdan kullanılan eşya olarak karşımıza çıkmıştır. Kelağayı boyutları 160 cm x 160 cm'dir. Kenar süslemeleri kare şeklindedir. Bu kelağayı türünde buta desenleri kahve renginde yaprak şeklinde kullanılmaktadır. Puantiye desenleri ise aralarda beyaz ve sarı renk ile birleştirilmiştir. Eski kuşaklarda kullanımı zorunlu olan bu eşarplar günümüzde gençler tarafından isteğe bağlı aksesuarlar olarak kullanılmaktadır.

Şekil 13 1940'lı Yıllara Ait Kelağayı

Şekil 13 1940'lara ait kelağayı desenleri. Model Qasımova, F. salonda doğal bir alanda, yüzü dönük ayakta durmaktadır. Yine kelağayını kafasına sarmış bir şekilde saçlarının ön kısmı dışarda görülmektedir. Şekil 1'de olduğu gibi kelağayıya sarınma stili aynı şeklidedir. Omuzlardan aşağı sarkıtılmıştır. Kelağayı boyutları 120 cm x 120 cm'dir. Rengi siyahtır. Kenar süslemeleri bordür şeklinde ilerlemektedir. Desenler dallar ve yapraklardan oluşmaktadır ve kenarları puantiyelerle çevrilidir. Desenlerin rengi mor ve içlerinde beyaz puantiyelerle geçilmiştir. Kelağayı başörtüsünün orta kısımında herhangi bir desen yapılmadığı görülmektedir. Eşarbın ana renginin siyah, desenlerinin mor renk olması ihtişamı, lüksü, saygınlığı ve otoriteyi temsil etmektedir. Bu eşarbı kullanan kişi kendi gücünü bu şekilde ortaya koymaktadır. Desendeki dalların ve puantiyelerin birbirine bağlı olması kişinin ailesine, geçmişine ve kültürüne bağlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 14: 1940'lı yıllara ait Kelağayı

Şekil 14, 1940'lara ait kelağayı desenleri. Model Qasımova, F. doğal bir alanda, sırtı sol tarafa yan dönük şekilde durmaktadır. Diğer görsellerde görüldüğü gibi sarınma şekilleri aynı tarzdadır. Kelağayı boyutları 160 cm x 160 cm'dir. Kelağayı rengi siyahtır. Desenleri genel olarak puantiye kullanıldığı görülmektedir. Puantiyelerin boyutları büyük ve mor renktedir. Küçük puantiyelerin rengi ise beyazdır. Kenar süslemeleri bordür şeklindedir. Görseldeki eşarbın desenlerinin birbirinden yakın mesafede olmaması ve aynı zamanda eşarbın orta kısmında dağınık puantiyelerin yerleşmesi eşarbı kullanan kişinin özgürlüğüne düşkünlüğü ile ilişkilendirilebilmektedir. Kelağayı önemli ve pahalı olduğu için kız istemelerinde, düğün törenlerinde kızların omuzlarına sarmaları için hediye edilir. Çatışma ve barış görevlerinde de kelağayı erkeklerin üzerine atılan örtü olarak da kullanılır. Kelağayının kadınlara kattığı zerafetten başka farklı anlamları da vardı. Örneğin; çatışma ortamında kadınlardan birinin kelağayını yere atması çatışmayı durdururdu. Genç bir kadın kelağayını sevdiği erkeğe verirse, bunun anlamı ölene kadar sevgisine sadık kalacağı anlamına gelmektedir. Kelağayı başörtülerinde baskı için meşe ve ceviz ağaçlarından hazırlanan metal kalıplar kullanılırdı. Kalıplara desenlerine göre kazayağı, boynuz, çilek, serpme, buta, nar vs. denilirdi. Kelağayı desenleri önceden yapılır ve daha sonra boyam işlemine geçilirdi. Kelağayı üzerine yapılan desenlerin boyaları doğal boyalarla donatılırdı. Kelağayı motif özellikleri açısından farklılıklar gösterir. Bitkisel ve geometrik motiflerle süsleme yapılmaktadır. Kelağayı süslemelerinde en çok "Buta" motifleri kullanılır. "Buta" desenleri Azerbaycan dekoratif ve mimarı yapılarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Günümüzde halen kullanılan kelağayı desen ve motifleri değişmemiştir. Böylelikle, tarihi mirasını koruduğu görülmektedir.

Şekil.14 2010 yılına Ait Kelağayılar

Şekil.15 2010 ve 2022 yıllarına ait kelağayı desenleri. Model Qasımova, N. Genç kadın salonda duvar önünde yüzü sağ tarafa dönük durmakta ve bir eli ile eşarbını tutmaktadır. Kelağayı ile omuzunu tamamen kapatmıştır. Kelağayı boyutları 160 cm x 160 cm uzunluğundadır. Resimdeki kelağayının renk tonu gridir. Kenar süslemeleri baskı tekniği ile bordür desenleri yapılmıştır. Rengi kırık beyaz olduğu ve kelağayının pek çok bölümünde yer aldığı görülmektedir. Kelağayının yan kısımları ve orta kısımlarında geniş ve büyük desenlerden oluştuğu dikkat çekmektedir. Orta kısımında halka şeklinde geometrik sembollerden oluşan çiçek desenleri yer almaktadır. Kelağayının günümüzdeki modellerine bakıldığında sadece kenar süslemeler olmadığı ve baskı tekniğinin de yer aldığını günümüz kelağayıların da görmekteyiz. Geçmiş dönemdeki eşarplarla farkı incelendiğinde el boyaması yerine baskı tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Desenlerin büyüdüğü, renklerin ise daha pastel tonlarda olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 15 2010'lu yıllara ait kelağayı

Şekil.16 2010 ve 2022 yıllarına ait kelağayı desenleri. Model Qasımova, N. fotoğraf karesinde yer almaktadır. Genç kadın doğal bir ev ortamında yüzü dönük, bir eli başının arkasında, diğer eli ise boynuna yakın mesafede durmaktadır. Modelin ayakta olduğu ve kelağayından elbisenin belli bir bölümü görünmektedir. Kelağayı başının ortasından şal gibi omuzuna atıldığı ve diğer kısımlarının ise ön kısmına doğru sarkıtılmıştır. Görseldeki kelağayının rengi pembedir. Boyutları 160 cm x 160 cm uzunluğundadır. Kenar bordürlerinde puantiye ve eğik çizgiler vardır. Desenlerinin rengi açık tonda olduğu görülmektedir. Orta kısmındaki süslemeler, büyük buta desenleri ile yapılmıştır. Diğer görselde görüldüğü gibi burda da geometrik ve dairesel çizgilerin yoğun olduğu dikkat çekmektedir. Bu eşarpta da baskı tekniği kullanılmıştır. Desenlerin boyutu büyük ve tüm eşarbı kapladığı görülmektedir. Eşarbın renginin pembe olması gençliği, umudu ve neşeyi temsil etmektedir. Eşarbı kullanan kişinin genç olması bu temsiliyeti göstermektedir.

Şekil. 16 2010 yıllarına ait kelağayı

Şekil.17 2010 ve 2022 yıllara ait kelağayı desenleri. Genç Model Qasımova, N. fotoğraf karesinde ayakta durmaktadır. Burada genç kadının kelağayını omuzlarına aldığı ve bir eli ile saçını düzelttiği, diğer eli ile ise kelağayının içinden görülmektedir. Kelağayı omuzundan dirseğine kadar kapattığı ve diğer omuzunun ise aşağısında kalmıştır. Kelağayının rengi gül kurusu olarak bilinmektedir. Bu rengin soluk bir renk olması ve bir çiçeğin ömrünün sonuna gelmiş olmasını ifade etmesine karşın, eşarptaki karmaşık ve büyük geometrik desenlerin, hayat enerjisini ve canlılığını halen koruduğunu göstermektedir. Diğer kelağayılar da olduğu gibi bu ürünün de boyutu 160 cm x 160 cm'dir. Kenar süslemeleri bordür şeklinde, basma tekniği ile tahta kalıplarda hazırlanmıştır. Desenleri dört kenarında içerli şeklinde buta desenleri vardır. Kelağayının orta kısmında ise buta desenlerinin hâkim olduğunu görülmektedir. Buta desenlerin içlerinde geometrik desenler oluşturmaktadır.

Şekil 17 2010 yıllarına yit kelağayı

Şekil.18 2010 ve 2022 yıllara ait kelağayı desenleri. Genç Model Qasımova, N. fotoğraf karesinde sırtı dönük ayakta sağ tarafa eğimli bir şekilde durmaktadır. Kelağayının omuzlarına şal gibi atmıştır. Kafası omuzuna doğru yaslı kolu ise hafif yukarı doğrudur. Diğer kolu görselde görülmemektedir. Kelağayı bedenin büyük bir kısmını kapatmıştır. Dökümlü bir şekilde üzerinde görünmektedir. Burada kelağayının rengi liladır. Boyutları 160x160 cm uzunluğunda kare şeklinde olsa da üçgen olarak kullanılmıştır. Kenar süslemeleri bordür şeklinde ve desenleri puantiye kullanılmıştır. Kenar kısımları ise tahta kalıpla yapılmıştır. Desenleri geometrik çizgilerle dallara benzer desenler mevcuttur. Orta desenleri geometrik şekillerden dört adet farklı şekillerde desenler olduğu görülmektedir. Bu eşarptaki desenlerin simetrik olması belirli bir düzeni ve kuralcılığı ifade etmektedir.

Şekil 18: 2010 yılına ait kelağayı

Şekil.19'da kelağayı 2010 yılına ait kelağayı desenleri görülmektedir. Genç Model Qasımova, N. fotoğraf karesinde arkası dönük iki eli yanlara doğru açık bir şekilde durmaktadır. Her iki elinde de kelağayını tutmaktadır. Aynı bir pelerin görünümü söz konusudur. Kelağayıdan sadece modelin kafasının yandan görünümü görünmektedir. Kelağayının zemin rengi saks mavisidir. Desenlerde yeşil renk kullanılmıştır. Kelağayının kenar süslemeleri bordür şeklindedir. Kenar desenleri buta işlemeleri bulunmaktadır. Orta kısmına tekrar dikdörtgen çerçeve bordür yapılmış, ortasına geometrik ve buta desenleri yerleştirilmiştir. Kelağayının yoğun desenlerden oluştuğu görülmektedir. Boyutları ise 160 cm x 160 cm ve şekli karedir. Bu eşarptaki desenlerin yuvarlak şekillerde olması dişiliği çağrıştırmaktadır. Eşarp yüzeyinde çok fazla desen olması ise, kadınların zihinsel yapısındaki karmaşıklığa işaret etmektedir. Azerbaycan kadınları için kıyafetlerinin önemli bir parçası olan kelağayı başörtüsü geçmişte yaygın olarak kullanılmış olsa da günümüzde Azeri kadınlarının çok fazla tercih ettiği bir ürün değildir. Bunun temel nedeni ise, zaman içinde kişilik ve hayat tarzlarındaki değişikliklerle dış görünüşlerini uyumlu hale getirmek istemeleri olmuştur. Aynı zamanda iklim şartları ve değişik hava koşuları insanların giyim tarzlarının etkilenmesine neden olduğu görülmüştür. Bir başka ifade ile tanımlayacak olursak yaş faktörü de kişilerin giyim tarzlarında farklılıklar yaratmaktadır. Kırsal bölgelerde yaşayan köy ahalisinin giyim tarzlarının giderek şehirlerde yaşayan insanların giyim tarzına yakınlaşması ve aynı zamanda uyum sağlaması ile başörtü kullanımının azaldığı görülmektedir. Günümüzde kelağayı Azerbaycan'da sadece hediyelik eşya olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelağayı üretiminin de azalmasına neden olmuştur. Fakat dokumacılığın gerilemesinin tek nedeni kelağayının az talep görmesi ile ilgili değildir. Azerbaycan'ın yaşamış olduğu ekonomik krizler de zamanla buna neden olmuştur. Üretim sistemleri ile ilişkilerinin dağılmasından kaynaklı işlevselliğini kaybetmesi ile sıfırlanmıştır. Bu durum Azerbaycan'da bulunan köylerin el dokumacılığı atölyelerini kapsadığı görülmektedir. Azerbaycan'ın büyük yüz ölçümüne sahip köylerinden biri olan Basgal köyü yıllar önce yüzlerce dokuma tezgâhı ile çalışmıştır. Günümüzde ise sadece birkaç tezgâhı olduğu görülmüştür. El dokumacılığı hem kadınların hem de erkeklerin çalıştığı bir gelir kaynağıdır. Sanat bilincinin giderek azalmasına neden olduğu görülmüştür. Günümüzde gençler daha fazla kazanç sağlamak için büyük kentlere taşınmaktadırlar. Gençlerin gelir kazancı için yerleşimleri yerlerini değiştirmesi kelağayıcılığın yok olmasına neden olmuştur. El dokumacılığı Azerbaycan sanatında önemli bir yere sahiptir. Dokumacılığın yok olmaması için Devlet seviyesinde önlemlerin alınması gerekmektedir (Paşayeva, 2008) .

Günümüzde Giysi Tasarımlarında Kelağayı

Toplumun etnik değerlerini ifade eden giysiler o kültürü karakterize etmektedir. Gelenekleri ve kökenlerine sahip çıkmak adına bunu günümüzde giyim tarzlarına yansıtmaktadırlar. (Venkatasamy & Vadicherla, 2013). Geleneksel giysiler her ülkede farklı şekillerde anlamlandırılmaktadır. Örneğin, Azerbaycan'da bu giysiler bölgenin ulusal kimliğini ön plan çıkarmaktadır. Günümüzde yöresel kıyafetler günlük hayatta tercih edilmemekte, yalnız milli törenlerde kullanılmaktadır. Kıyafetlerin geleceğe ve geçmiş inançlara sahip oldukları söylenmektedir. Bahsi geçen yöresel giysilerin kendinde sembolik anlamlar saklamakta olduğu söylenilmektedir. Aynı zamanda

Azerbaycan'ın sanatsal ve kültürel mirasları hakkında bilgi vermektedirler. Bu yöresel kıyafetler ülkenin saygı duyulan değerlerinin bir örneği olarak görülür. Kıyafetlerin üzerindeki farklı desenler, süslemeler, kelağayı başörtüleri çok fazla modayı etkilememiş olsa bile zaman zaman kendini göstermektedir. Günümüzde modada dikkate alınacak önemli faktörler arasında yer alan geleneksel giysiler, biçim, süsleme gerekirse dokuma ve kumaş yapılarının moda tasarımcılarına yeni bakış kazandırdığı düşünülmektedir. (Koca, Koç, & Çotuk, 2008)

Sonuç

Dünya mirası sıralamasında nevruz, kelağayı, aşık sanatı gibi somut olmayan halk sanatı ve bayramlarının tanıtılması günümüzün önemli konularından biridir. Bu çerçevede UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras sıralamasında Azerbaycan kelağasının "Kelağayı Sembolizmi ve Geleneksel Sanatı" adı altında, Mehriban Aliyeva'nın desteği ile 26 Kasım 2014'te kaydedildiği bilinmektedir. Bu nedenle kelağayı geleneksel çizgisini koruyarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Şimdiye kadar yapılmış olan tüm araştırmalarda kelağayının köklü bir geçmişe sahip olduğu tespit edilmiştir. Kelağayı sanatının doğumdan ölüme kadar olan süreçte köklü bir geçmişi vardır. Kelağayı aynı zamanda geleneksel baskı yapan ustanın da dilidir. Söyleyemediklerini kelağayıya aktardıkları bilinmektedir. Bu nedenle kelağayının bir iletişim dili olduğu da söylenebilir. 5. ve 7. yüzyıllarda Mingeçevir'de altın işlemeli ipekten yapılan başörtüsü kelağayının ilk örneği olarak kayıtlara geçmiştir (Sadıhova, 2014).

Yapılan çalışmalara göre geçmişte kelağayı kadınlara duyulan saygının önemini belirttiğini anlatmaktadır. Günümüzde her Azerbaycanlının evinde kelağayı bulunmaktadır. Bunun nedeni ise kelağayının koruyucu bir özelliğinin olduğuna inanılmasıdır. 2000'li yılların başında, Basgal'da kelağayı fabrikası kurulmuştur. Böylelikle zanaat gelişmeye başlamıştır. Şu an günümüz kelağayı üretim merkezi "İnkişaf" bilimsel organizasyonunun girişimi ile Basgal'da faaliyetini sürdürmektedir. Basgal şehrinde kelağıyı müzesi bulunmaktadır. Burada ziyaretçiler kelağayının tarihi geçmişini, aynı zamanda geleneklerinin dışında da sanatın yaratıcı sürecini görebilmektedirler. Her bölgenin kelağayısı kendine özgü olduğu görülmektedir. "Şah buta", "saya buta" (tek renkli buta) ve "hırda buta" (ufak/küçük buta) olarak bilinen süslemeleri genelde Şeki ve Basgal kelağayısında kullanılır. Kelağayı sanatının günümüze kadar korunmasında önemli etkileri olan isimlerden biri de Celil Tanrıverdi'ye ve Rana İbrahimbeyova'dır. Yerel ustalarla ipek üretim merkezleri yaptırarak kelağayını tanıtmışlardır. Kelağayı'nın, modadaki hızlı değişimine rağmen, başörtünün boyutu ve desenin şekli hiçbir zaman değişime uğramamıştır. En uzun ömürlü başörtülerinden biri olarak da düşünülebilir. Değişen yaşam koşul ve şartları ile beraber etnik stillerin evrimleşmesi de söz konudur. Yaşam tarzları moda fenomenin tam tersi giysilerdir. Gençler için gurur ve kimlik kaynağı olarak görülmektedir. Diğer yandan bireysel araştırılan karakteristikler gençlerin moda giyim tercihlerini oluştururken aynı zamanda kendi yaratıcı değerlerine doğru da ittiği görülmektedir. Azerbaycan'ın coğrafi konumu nedeni ile geçmişten bugüne kadar kültürel değerlerini tanıtmakla kalmamıştır, aynı zamanda diğer kültürlerle de etkileşim içinde değerler yaratmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan'ın kendine özgü ve eşsiz bir milli rengi ortaya çıkmıştır. Bu tür milli ahlaki değerler arasına kelağayını da eklemek gerekir. Toplumların estetik özellikleri maddi kültür ve varlıklarını oluşturmaktadır. Kelağayı kültürel değer olarak ele alındığında ayrı bir özelliği olduğu görülmektedir. Kelağayı Azerbaycan'da en yaygın tekstil çeşitlerinden biridir. Azerbaycan'da kelağayı, kültürel birikimlerinin özgün yansımalarından biri olması nedeniyle çok önemlidir. Çağdaş tasarıma dönüştürülen kelağayılar ilham kaynağı olarak görülmüştür. Sürdürülebilir üretim yöntemlerinin ve geleneksel öğelerini sunmaktadır. Azerbaycan kelağayısının geleceği insanların kişilikleri ve bireysel davranışları ile birleşen etkileşimli deneyimlerine bağlı olduğu söylenebilir. Bugüne kadar önemini kaybetmeyen kelağayı, diğer pek çok unsurun aksine, her yaşta Azerbaycan kadın giyiminin bir parçası olmaya devam etmektedir. Kelağayı başörtüsünün adı "Erpek" olarak ifade edilir. Kelağayı malzemeleri ve özellikleri, sarma stilleri çeşitlilik göstermektedir. Literatürde rastlanan çalışmalarda "erpek yaylıq (fuları) kelağayı", "çadra" (yüze kadar kapatmak) gelinlerin başına takılan duvak ve şalların çeşitliliği dikkat çekmiştir. Kelağayının ulusal bir eşarp olarak kullanıldığı da söylenmektedir. Geleneksel bir eşarp olmadığı aynı zamanda Azerbaycan halı ve aksesuarlarının da parçası da olmadığı gibi işlevsel bir giysi de değildir. Azerbaycan dokuma sanatının; dünya düzeninin sırlarına, doğanın gizli yasalarına ve nihayetinde yaşam felsefesini yansıtan katı, geri dönüşü olmayan kurallara dayanan orantılı bir biçim ve estetik ilkeler sisteminden oluştuğu görülmektedir. Kelağayı uygulanan desenlerin zenginliği yüzyıllardır insanları büyülemiştir. Bitki biçimli ve geometrik süslemelerin yanı sıra tavus kuşu, turna kuşu, bülbül ve güvercin resimlerine rastlanmaktadır. Her sembol ve motifin bir anlamı ve derin mitolojik bir kökü olduğu söylenmektedir. Kelağayı zarif, naif ve akıcı ipek olduğu için her zaman değerli varsayılmıştır. Bu kullanılan malzemeler günümüzde iyi bir zevk ve lüksün işareti olarak kabul edilmektedir. Çalışmada öncelikle, Azerbaycan'ın bölgelerinde üretilen kelağayı sanatının kültürel tarihi geçmişi, tekniği ve tasarım özelliklerine değinilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda kültürel değerlendirmelerin yanı sıra "Kelağayının Tarihi Geçmişi ve Giysi Tasarımında Kelağayı" modasının günümüze nasıl yansıdığı incelenmiştir.

Kaynaklar

Adta. (2019). Uluslararası Yörük Yaşamı 2nd international Yoruk Life, Culture and Türk sanatları sempozyumu. *45*, s. 82. Alanya: Alanya sempozyum.

Bakü, Ü. (1956). *Azerbaycanın Rusya ile Birleşmesi ve Bunun İlerici Ekonomik ve Kültürel Sonuçları.* Azerbaycan: 50-51.

Buniyatov, Z. (1965). Azerbaycan VII - IX Yüzyıllar. *Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı*

Dünyamalıyeva, S. (2003). *Azerbaycan Giyim Kültür Tarihi* . Azerbaycan : 133.

Efendi, R. (1984). *Azerbaycan Halk Sanatı.* Azerbaycan: Bakü, Işık.

Halilli, F. (2019). *Azerbaycan Terekemeleri ve Baskal Kelağayı Yazmaları.* Alanya: 2.Ulsularası Sepozyumu.

https://www.azerbaycanegitim.com/azerbaycan-giyim-kulturu/. (2022). Azerbaycan Giyim Kültürü. adresinden alındı

İbrahimbeyova, R., & Tarıverdiyev, C. (2015). *Müller Tarıverdi 3. Kelağai. Azerbaycan Hakkında Her Şey.* Azerbaycan: Kadın Baş Giyimi // IRS Azerbaycan . No3.

Koca, E., Koç, F., & Çotuk, S. (2008). Geleneksel Giyi Öğelerinin Esin Kaynağı Olarak Giysi Tasarımlarına Katkıları . *E- Journal of New World Sciencies Academy Vocational Education* , 88- 103.

Mammadova, A. (2017). Maddi Kültür. Bakü: Kültür ve Turzim Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü 9. Milletlerarası Türk Halk Kültür Kongresi.

Paşayeva, V. (2008). Azerbaycan'ın Basgal Köyü Kelağayı Dokumları. *Sanat Dergisi*(13), 135.

Rustamov, R. (2008). *Azerbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları.* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sadıhova, S. (2014). Azeri Modern Kadın Gardırobunun En Önemli Öğesi İpek Kelağai. *Türk Dünyasında Kadın ve Moda Panel Bildirileri ve Defilesi*, 50-53.

Sernavi , E. (2006). *ALatürk ve Türk Sanatı.* İstanbul: DİA.

Toprakkaya, M. (2022). *Toursim Magazin*. 11 30, 2022 tarihinde https://www.tourmag.com.tr/basqalda-kelagayi-yapmanin-sirlari/ adresinden alındı

Venkatasamy, N., & Vadicherla, T. (2013). Ethnic Styles and Their Local Strenghts. *Ethnic Fashion*, 1-16.

Bağlantı 1, https:/www.azerbaycanegitim.com/azerbaycan-giyim-kulturu/,2022

Bağlantı 2, https://www.azerbaycanuniversiteleri.com/azerbaycan-giyim-kulturu/

THE ROLE OF AZERBAIJANI BASQAL KELAGAYI

Nuray GASIMOVA ve Nursen GEYİK DEĞERLİ.

ABSTRACT

Since the 19th century, the change in the political situation has been changing in Azerbaijan, which mostly affected the lifestyle and culture of many countries such as Azerbaijan, Turkey, Russia, Georgia, Armenia, and Iran. In Azerbaijan, Basgal "Kelaghayi" were taking an important place in outwear and headwear of Tarakamas. Basgal is the province of Ismayilli, Azerbaijan. It was one of the capital cities of historic Hauz mahal. Basgal was also famous in Azerbaijan for being the center of silk production. Historically, Basgal was providing summer resorts and Fitdagh Castle with silk. Patterns of Basgal "Kelaghayi" are utilized in the decoration of women's headwear. Nowadays, Kelaghayi is also used in the design of handkerchiefs for men. In the statement, the "Kelaghayi" patterns will be widely discussed. This paper will further discuss how the "Kelaghayi" patterns were used in the past, their present production and their usage.

Keywords: Azerbaijani culture, Basgal, Kelagai, Kelagai patterns